

نقد و بررسی تفسیر قرآن به قرآن و سیر تاریخی آن

نگارش

دکتر حمیدرضا حاجی بابایی

سرشناسه

عنوان و نام پدیدآور

حاجی‌بابایی، حمیدرضا، ۱۳۳۸ -

نقد و بررسی تفسیر قرآن به قرآن و سیر تاریخی آن/

نگارش حمیدرضا حاجی‌بابایی.

تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان (انتشارات مدرسه)، ۱۳۹۲.

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

۲۸۶ ص.

شابک

۹۷۸-۹۶۴-۰۸-۰۶۰۷-۴

وضعیت فهرست نویسی

فیفا

یادداشت

کت: اپنامه به صورت زیرنویس.

موضوع

تفاسیر شیعه -- نقد و تفسیر

موضوع

تفاسیر شیعه -- تاریخ

شناسه افزوده

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان (انتشارات مدرسه)

رده بندی کنگره

BP۹۲/ح۲ن۷ ۱۳۹۲:

رده بندی دیویی

۲۹۷/۱۹:

شماره کتابشناسی ملی

۳۱۰۴۱۸۹:

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

وزارت آموزش و پرورش

نقد و بررسی تفسیر قرآن به قرآن و سیر تاریخی آن

تألیف: حمیدرضا حاجی بابایی

چاپ اول: ۱۳۹۲

تیراژ چاپ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی، چاپ و صحافی از: واژه پرداز اندیشه

قیمت: ۹۰۰۰۰۰ ریال

حق چاپ محفوظ است

شابک ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۰۸ - ۰۶۰۷ - ۴

ISBN 978-964-08-0607-4

نشانی: تهران: خیابان سپهبد قرنی، پل کریمخان زند، کوچه شهید محمود حقیقت‌طلب، شماره ۸

تلفن: ۸۸۹۰۳۲۴-۹ دورنویس (فاکس): ۸۸۹۰۳۸۰۹

خواننده محترم، با سلام و احترام؛ ضمن تشکر از شما، خواهشمند است هرگونه نظر، انتقاد و پیشنهاد خود را در مورد این کتاب یا دیگر کتاب‌های انتشارات مدرسه از طریق پیام‌نگار (ایمیل) info@enma.ir یا از طریق صندوق پستی ۱۴۱۵۵/۱۹۴۹ ارائه فرمایید. همچنین می‌توانید کتاب‌های ما را از طریق پایگاه اینترنتی www.enma.ir ثبت و سفارش دهید تا در کوتاه‌ترین زمان ممکن، پاسخ لازم یا کتاب مورد نظر خود را دریافت کنید.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	مقدمه
۱۳	فصل اول: تفسیر و تاویل
۱۵	تفسیر
۱۵	معنای لغوی تفسیر
۱۸	معنای اصطلاحی تفسیر
۲۴	کلمه تفسیر در قرآن
۲۷	کلمه تفسیر در حدیث
۲۸	تاویل
۲۸	معنای تاویل در عرف قرآن
۳۲	فرق بین تاویل و تفسیر
۴۱	فصل دوم: تاریخ تفسیر
۴۱	مرحله اول
۴۳	آغاز پیدایش تفسیر
۴۶	ویژگی‌های تفسیر در عصر نبی اکرم (ص)
۴۹	تاریخ تفسیر
۴۹	مرحله دوم
۵۰	تفسیر در عصر صحابه
۵۲	ویژگی‌های تفسیر در عصر صحابه

۵۳	مصادر تفسیر در عصر صحابه
۵۳	مشهورترین صحابه مفسر
۶۴	تاریخ تفسیر
۶۴	مرحله سوم
۶۵	تفسیر در عصر تابعین
۶۷	مصادر تفسیر در عصر تابعین
۶۷	مکاتب تفسیری
۶۷	۱- مکتب مکه و مشهورترین تابعین مفسر
۷۳	۲- مکتب مدینه و مشهورترین تابعین مفسر
۷۶	۳- مکتب تفسیر در عراق
۷۶	الف) مشهورترین مفسرین کوفه در دوره تابعین
۸۰	ب) مشهورترین مفسرین بصره در دوره تابعین
۸۳	تاریخ تفسیر
۸۳	مرحله چهارم
۸۴	تفسیر قرآن در عصر تدوین
۸۵	نخستین مدون تفسیر

۸۹	روش‌های تفسیری
۸۹	علل پیدایش اختلاف در تفسیر قرآن
۹۳	تفسیر عقلی

۹۴	دلیل روایی تفسیر عقلی
۹۵	سیر تدریجی تفسیر عقلی
۹۶	تاریخچه تفسیر عقلی
۹۷	مهم‌ترین کتب تفسیر عقلی و اجتهادی
۹۸	تفسیر عقلی از دیدگاه علی(ع) در نهج البلاغه
۹۸	تفسیر نقلی
۱۰۰	مهم‌ترین تفاسیر نقلی
۱۰۱	تفسیر به رأی
۱۰۲	تفسیر رمزی
۱۰۳	روش تفسیر رمزی در مذهب باطنیه
۱۰۴	تفسیر رمزی در مکتب ابن عربی
۱۰۵	ارزیابی تفسیر رمزی
۱۰۶	مهم‌ترین تفاسیر اشاری
۱۰۸	فصل چهارم: تفسیر قرآن به قرآن
۱۰۹	تفسیر قرآن به قرآن
۱۰۹	لزوم تفسیر قرآن به قرآن
۱۱۴	اثبات روش تفسیر قرآن به قرآن
۱۱۵	۱- ریشه‌های قرآنی تفسیر قرآن به قرآن
۱۱۶	۱-۱ قرآن بیانگر همه چیز
۱۲۰	۱-۲ قرآن هدایتگر و فرقان
۱۲۳	۱-۳ قرآن نور است

- ۱۲۸ ۱-۴ قرآن برهان است
- ۱۳۰ ۱-۵ فرق معنای هدایت و بیان
- ۱۳۱ ۱-۶ قرآن کتاب تعقل و تدبر
- ۱۴۲ ۱-۷ قرآن کتابی با ویژگی تحدی
- ۱۴۷ ۱-۸ قرآن کتابی با زبان قابل فهم
- ۱۵۲ ۲- تفسیر قرآن به قرآن در حدیث
- ۱۵۲ ۲-۱ قرآن مقیاس صحت حدیث
- ۱۵۶ ۲-۲ احادیث مربوط به بزرگداشت قرآن
- ۱۵۸ ۲-۳ احادیث مربوط به ابواب و احکام اسلامی
- ۱۶۰ ۲-۴ احادیث مربوط به فصاحت قرآن
- ۱۶۱ ۳- دیدگاه نهج البلاغه در رابطه با تفسیر قرآن به قرآن

فصل پنجم: سنت در تفسیر قرآن (ب) ۱۶۹

- ۱۷۱ سنت در تفسیر قرآن به قرآن
- ۱۷۱ ۱- سیره معصومین(ع) در تفسیر قرآن به قرآن
- ۱۷۳ ۲- ارزش سنت در تفسیر قرآن به قرآن
- ۱۷۶ ۳- سنت به زبان قرآن
- ۱۷۹ ۴- حدیث ضرب القرآن بعضه ببعض
- ۱۸۵ ۵- بهترین روش تفسیری
- ۱۸۹ ۶- انحراف در تفسیر قرآن به قرآن

فصل ششم: تاریخ تفسیر قرآن (ب) ۱۹۴

۱۹۵	سیر تاریخی تفسیر قرآن به قرآن
۱۹۹	خداوند اولین مفسر قرآن به قرآن
۲۰۶	پیامبر (ص) دومین مفسر قرآن به قرآن
۲۱۰	ائمه اطهار مفسران قرآن به قرآن
۲۱۶	بهره‌گیری صحابه و تابعین از روش تفسیر قرآن به قرآن
۲۱۷	بهره‌گیری مفسرین از تفسیر قرآن به قرآن
۲۱۸	شیخ طوسی و تفسیر قرآن به قرآن
۲۲۰	تفسیر قرآن به قرآن از قرن ششم به بعد
۲۲۳	تفسیر قرآن به قرآن در عصر حاضر
۲۲۵	فصل هفتم: روش علامه طباطبایی (ره) در تفسیر قرآن به قرآن
۲۲۷	تفسیر قرآن به قرآن نزد علامه طباطبایی (ره)
۲۳۰	مرر آیات در تفسیر علامه طباطبایی (ره)
۲۳۱	مونه‌هایی از غرر آیات در تفسیر المیزان
۲۳۵	جمع بین آیات متشابه در المیزان
۲۳۹	یان وجوه معانی مفرده در المیزان
۲۴۱	نام و خاص در المیزان
۲۴۶	جمل و مبین در تفسیر المیزان
۲۵۲	طلق و مقید در تفسیر المیزان
۲۵۶	وارد احتمالی اختلاف در تفسیر قرآن به قرآن
۲۶۰	جاز و اطناب در تفسیر قرآن به قرآن
۲۶۳	صوصیات روش تفسیری علامه طباطبایی (ره)

۲۶۵

نمونه‌ای از تفسیر قرآن به قرآن علامه طباطبائی (ره)

۲۶۹

یک بحث روایتی

www.ketab.ir

مقدمه

قرآن، هدایتگری بی‌بدیل است که با بیان شیوا و رسای خود یک دوره کامل جهان بینی را مطابق دقیق‌ترین براهین عقلی و براساس منهاج و روش اصیل در تفسیر قرآن، یعنی تفسیر قرآن با خود قرآن ارائه می‌نماید و مهم‌ترین تکیه‌گاه برای زندگی سعادت‌مندانه بشر می‌باشد؛ به طوری که راجع به نیازمندی‌های زندگی انسان با واقع بینی، توحید خدای جهان را هدف اصلی خود قرار داده، همه معارف اعتقادی را از آن نتیجه می‌گیرد و کوچک‌ترین نکته‌ای را فروگذار نکرده است. به همین دلیل است که تاریخ اسلام شاهد تلاش و کوشش بی‌وقفه اندیشمندان و صاحب نظران در رابطه با تفسیر کتاب هدایت، این معجزه الهی، از صدر اسلام تاکنون می‌باشد و دانشمندان اسلامی همه توان و تخصص و استعداد و اندیشه خود را با عشق روزافزون و علاقه وافر در مسیر تبیین و تفسیر قرآن کریم صرف نموده و تلاش و کوشش خود را در این راه مقدس و خطیر مصروف داشته‌اند. ارباب ادب و اصحاب بلاغت، از بُعد ادبی، دقایق و ظرافت کلمات و الفاظ نورانی قرآن را مورد بحث و فحص قرار داده و به تدبر و تبیین ارتباط محکم مفاهیم و انسجام متقن مضامین و هماهنگی زیبای معانی و اثبات هماهنگی و عدم اختلاف در کلام الله مجید پرداخته‌اند. همچنین متکلمان و حکمای اسلام با روش تعقلی و مبانی و قواعد فلسفی در جهت تفسیر قرآن کریم زبان به برهان گشوده‌اند و با ورود برخی از آنان در وادی تعصب و تحزب و قومیت‌گرایی دچار پیش داوری گردیده و در ورطه تفسیر و رأی گرفتار آمده‌اند. اما در این میان، عالمان مخلص با چنگ زدن به سرچشمه زلال عصمت از تبیین معقول در آیات بی‌بهره نمانده، طریق حق را اگرچه به اندازه طاقت، پیموده‌اند و به هنگام عجز در حوزه اندیشه بشری و عدم درک عمق معانی آیات، به معرفت شهودی توسل

یافته و از منبع فیض آیات، مستفیض گردیده‌اند. باید اقرار نمود که در فهم قرآن کریم و کلام نورانی وحی، روشن‌ترین و متقن‌ترین منه‌اج و روش اصیل در تفسیر قرآن، استضائت از خود قرآن و تفسیر کلام وحی با وحی می‌باشد.

همان‌طور که قرآن شریف، خود نیز اشاره به این مطلب نموده و می‌فرماید: «وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا»^۱ و نیز خود را «هُدًى لِّلْعَالَمِينَ»، «نُورًا مُّبِينًا» و «بَيِّنَاتٍ لِّكُلِّ شَيْءٍ» معرفی نموده است. آنچه از آن نهی و منع شده است، بهره‌گیری، تبیین و تفسیر از غیر طریق قرآن می‌باشد و تنها راه اطمینان بخش در تفسیر قرآن، استمداد از قرآن جهت فهم معانی آیات و تفسیر آیه به آیه است. بر همین اساس خود قرآن، جوامع انسانی را به خاندان عصمت و طهارت (علیهم السلام) ارجاع می‌دهد. گرچه پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت گرامی‌اش (علیهم السلام) طبق نصوص قرآن، شارح، مفسر و مبین معانی و مقاصد قرآن می‌باشند؛ ولی اساس بیانات و روش تعلیم و تفسیرشان همان طریق تفسیر قرآن به قرآن بوده که قرآن، آن را به ما آموخته است. بنابر این رجوع به سنت معصومین (علیهم السلام)، متمم و مکمل تفسیر قرآن به قرآن خواهد بود. به طوری که بدون چنین رجوعی، حقیقت قرآن به خود قرآن نیز تفسیر نخواهد شد؛ زیرا با طرد برخی از آیات الهی که دلالت بر لزوم رجوع به ائمه معصومین (علیهم السلام) دارد، تعدادی از آیات نظیر این آیه شریفه: «...وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمُ

۱- سوره مبارکه فرقان، آیه ۳۳

عَنْهُ فَانْتَهُوا...»^۱ و آیه مبارکه «...وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ...»^۲ و امثال این آیات، از صحنه تفسیر حذف خواهند شد و چنین روشی با انعطاف و تعاطی دلالتی سراسر آیات قرآن کریم نسبت به یکدیگر سازگار نخواهد بود. لذا حضرت علی(ع) درباره اولیای الهی، که کامل‌ترین مصداق آن همان معصومین (علیهم السلام) می‌باشند، فرموده اند: «انّ اولیاء الله هم الذین... بهم علم الکتاب و به علموا و بهم قام الکتاب و به قاموا»^۳. سر اینکه اولیای الهی، ترجمان قرآنند و به وسیله آنان بهره علوم قرآنی به دیگران می‌رسد، این است که آن‌ها پرسش‌های خاصی را در ساحت قرآن مطرح می‌نمایند، که دیگران از شنیدن صدای آن ناطق باطنی «قرآن» محرومند. در هر مرحله‌ای که بوده مردم یا عالمان آنان از شنیدن صدای قرآن بی‌بهره‌اند، قرآن کریم به وسیله ترجمان معصوم، تفسیر می‌شود و امام علی(ع) در این باره می‌فرمایند: «ولا بد له من ترجمان».

از نمونه‌های بارز تفسیر قرآن به قرآن که به طریق اکمل و اتم دارای تمام شرایط تفسیری بوده است؛ تفسیر گران قدر المیزان است. علامه طباطبایی(ره)، این عالم ربانی، در پرتو تفسیر قرآن، سخنان اهل بیت(ع) را به عنوان بحث روایی مطرح کرد و آنچه را که معصومین(ع) درباره قرآن کریم فرمودند، نقل، تحلیل و تشریح نمود و هم آن‌ها را تبیین کرد و هم درست عرضه نمود؛ زیرا قرآن هرگز از اهل بیت(ع) جدا نخواهد شد و اهل بیت هم هرگز از قرآن جدا نخواهند شد. این شاگرد

^۱- سوره مبارکه حشر، آیه ۷

^۲- سوره مبارکه نحل، آیه ۴۴

^۳- نهج البلاغه، کلمات قصار ۴۳۲

قرآن و عترت، قرآن را به روایی تفسیر کرده است که عترت فرموده‌اند. این بزرگوار هم از قرآن و هم از عترت مایه گرفت و از آن مایه، پایه‌ای فراهم ساخت و برآن پایه، مطالبی را منتشر کرد؛ لذا سراسر تفسیر قرآن کریم، سخنان ثقلین را زنده کرده است.^۱

نگارنده با توجه به عشق و علاقه‌ای که از دیرباز نسبت به استادگران قدر علامه طباطبائی (ره) و روش تفسیری معظم‌له داشته است، مترصد فرصتی بود تا در این مسیر تحقیق و تفحصی داشته باشد و به همین دلیل فرصت را مغتنم شمرده، موضوع تحقیق خود را «نقد و بررسی تفسیر قرآن به قرآن و سیر تاریخی آن» انتخاب نمود. در این نوشتار در طی هفت فصل به موضوع پرداخته شده است که:

در فصل اول، پیرامون معنای لغوی و اصطلاحی و نیز معنای کلمه تفسیر در قرآن و حدیث بحث شده است. همچنین به منظور شفاف‌سازی معنای لغوی و اصطلاحی تفسیر در قرآن و حدیث و جلوگیری از ابهام، در خصوص معنای لغوی و اصطلاحی تأویل و تفاوت بین تعبیر و تفسیر نیز توضیحاتی ارائه شده است.

در فصل دوم، تاریخ تفسیر از آغاز پیدایش و نیز مراحل مختلف آن همراه با مشهورترین مفسران هر دوره، بیان شده و نیز خصوصیات تفسیر در این ادوار مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

^۱ - جوادی آملی، مقدمه تفسیر المیزان، نشر تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۹۷ق.

در فصل سوم، روش‌های تفسیری و نیز علل پیدایش این روش‌ها و علت اختلاف در تفسیر بررسی شده است و خصوصیات روش تفسیری عقلی و نقلی و رمزی و تفسیر به رأی مشخص گردیده و نیز به معایب و محاسن پرداخته شده است.

در فصل چهارم، تفسیر قرآن به قرآن مورد بررسی قرار گرفته و ریشه‌های قرآنی و نیز ریشه‌های این تفسیر در نهج‌البلاغه و حدیث، مورد نقد و تحلیل قرار گرفته که قرآن را به عنوان مقیاس صحت و سقم احادیث معرفی می‌نماید و در هر دو مورد آیات و احادیث مربوطه را به عنوان شاهد مثال مورد توجه قرار داده‌ایم.

در فصل پنجم، ویژگی‌های سیره پیامبر(ص) و نیز روش ائمه (علیهم السلام) در تفسیر قرآن مورد بررسی قرار گرفته و نقش سنت در تفسیر قرآن به قرآن را تشریح می‌نماید و به روش انحرافی در تفسیر قرآن به قرآن اشاره می‌شود، و همچنین حدیث «ضرب القرآن بعضه ببعض»^۱ مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد.

فصل ششم، سیر تاریخی تفسیر قرآن به قرآن در ادوار مختلف را نشان می‌دهد و جایگاه تفسیر قرآن به قرآن در نزد شیخ طوسی(ره) را تشریح می‌نماید.

در فصل هفتم، به ویژگی‌های تفسیر قرآن به قرآن علامه طباطبایی(ره) پرداخته شده و در مورد غرر آیات، عام و خاص، مجمل و مبین، مطلق و مفید، ضمیمه نمودن آیات شبیه و نظیر هم و جمع بین آن‌ها و نیز بیان وجوه معانی مفرده به وسیله آیات قرآنی در تفسیر المیزان توضیح لازم ارائه می‌شود و در پایان سوره کوثر به عنوان نمونه‌ای از تفسیر گران قدر المیزان نقل می‌گردد و سرانجام اهم نتایج و

رهیافته‌های حاصل از پژوهش در پایان فصول مذکور به عنوان حسن ختام ارائه شده است.

امید است این مطالب مورد قبول خوانندگان و اهل علم قرار گرفته، نقایص آن را حمل بر قلت بضاعت نگارنده فرمایند و چنانچه محاسنی را یافتند از فیوضات قرآن شریف و پیامبر اکرم (ص) و ائمه (علیهم السلام) تلقی نمایند.

www.ketab.ir